

Největší církevní
komplex v Praze
vznikal 200 let

Jezuitská univerzita v centru Prahy

Astronomická observatoř, obrazárna, ale také vězení... Místo známé disputacemi nepřeborného množství učenců. To vše už bylo Klementinum. Dnes v jeho prostorách sídlí Národní knihovna.

Křižovnická chodba:
dlouhá 84 m, široká 4,2 m, vysoká 5,9 m

Roku 1534 založil španělský šlechtic Iñigo Lopez de Recalde řád zvaný Tovaryšstvo Ježíšovo (Societas Iesu), známější jako řád jezuitský. Potvrzen byl bulou papeže Pavla III. v roce 1540. Lišil se od středověkých řeholí až vojenským způsobem organizace a velkým důrazem na školství a misijní činnost. Prvním generálem řádu se stal právě jeho zakladatel, který posléze přijal řádové jméno Ignác z Loyoly. Heslem řádu bylo Omnia ad maiorem Dei gloriam (Vše pro větší slávu Boží), do znaku umístili iniciály Kristova jména IHS s třemi hřeby pod prostředním písmenem.

Roku 1555 dorazil do Prahy z Vídně jezuita Petr Canisius, aby zde s panovníkem Ferdinandem I. vyjednal podmínky pro příchod Tovaryšstva do země Koruny české. Toto jednání bylo úspěšné a příští rok obsadila malá skupina řádových bratří zchátralý objekt dominikánského kláštera nedaleko od staroměstského konce Karlova mostu. Tak začalo budování největšího církevního komplexu v Praze, které trvalo více jak 200 let. Vzhledem k tomu, že jezuitské stavby byly již od počátku označovány jako „insula nostra Clementina“ (klementinský ostrov či budova), získal areál brzy název Klementinum, jež si podržel dodnes.

Stavba koleje

Zahájení stavební činnosti jezuitů je možno vázat k roku 1578, kdy byl v místě zbořeného kostela sv. Bartoloměje položen základní kámen kostela Nejsvětějšího Salvátora (Spasitele). Úplné trojlodí kostela bylo dobudováno ještě v renesančních formách koncem 16. století, ovšem do dnešní podoby byl kostel přestavěn v polovině 17. století. Tehdy vznikl osmiboký tambur a nádherný portikus dotvářející západní průčelí. Začátkem 18. století obohatily siluetu kostela dvě štíhlé věže.

Klementinum: denně jej míjejí stovky Pražanů a turistů, jeho historii zná však málokdo

Na Klementinu se podíleli *významní architekti a umělci*

Zdobné detaily na fasádě

Koncem 16. století byla při východním okraji presbytáře sv. Salvátora přistavěna poměrně nenápadná kaple, zasvěcená Nanebevzetí Panny Marie. Již od počátku sloužila kongregaci, složené převážně z italských stavitelů, kupců a řemeslníků. Kaple se proto také nazývá Vlašská a je dodnes v majetku Itálie. Vnější architektura kaple je poměrně prostá a nezasvěcenému pozorovateli tak snadno unikne, že jde o centrální stavbu na oválném půdorysu. To tuto kapli řadí spíše ke stavbám barokním, některými badateli je dokonce označována jako první barokní stavba v Praze.

V 17. století dochází k další stavební expanzi jezuitů na Malou Stranu, kde budují rozměrný profesní dům. Ten později doplní kostelem sv. Mikuláše, tvořícím nejpozoruhodnější pražskou dominantu. Také Klementinum se velmi rychle rozrůstalo. Po odeznění třicetileté války byla podél Křížovnické ulice v 60. letech 17. století dostavěna tzv. Nová jezuitská kolej s výrazně členěným průčelím. Na ni vzápětí navázalo další severní křídlo s kaplí sv. Eligia. Začátkem 18. století byl od základů přestavěn středověký kostel sv. Klimenta, k němuž se z východní strany připojil objekt jezuitské tiskárny, a celý areál v 1. čtvrtině 18. století uzavřelo východní křídlo s výpravným průčelím, směřujícím do Mariánského náměstí. V té době bylo dobudováno i vnitřní spojovací křídlo s Mariánskou oratoří (dnes známá spíše jako Zrcadlová kaple), bohatě vybaveným knihovním sálem a astronomickou observatoří. Tím byl stavební vývoj rozsáhlého areálu v podstatě dokončen a je jisté pozoruhodné, že přes rozličné druhotné stavební zásahy je takto Klementinum dochováno dodnes.

Dobové prameny uvádějí, že při stavbě koleje postupně zaniklo 32 domů, 7 dvorů, několik zahrad, tři starší kostely, dvě ulice i původní dominikánský klášter. Na projektech se podílela většina významných architektů a umělců té doby, i když někdy není úplně jistý vzájemný autorský podíl. Z architektů je třeba jmenovat alespoň C. Luraga, P. I. Bayera, F. M. Kaňku, svůj podíl zde měl zřejmě i K. I. Dientzenhofer, na štukové výzdobě pracoval G. B. Cometa, fresky maloval J. Hiebl nebo J. Kramolína, sochařská výzdoba pochází od J. J. Bendla i M. B. Brauna, jsou zde obrazy J. J. Heinsche i P. Brandla.

Umělecká úroveň i výpravnost výzdoby některých interiérů mnohdy dokonce zastiňuje pojednání vnějších fasád. Ty jsou místy velmi strohé, úsporně členěné, ale s citem pro

... *prestižní škola* v pravém slova smyslu

měřitko rozměrných průčelí. Specialitou fasád Klementina je soubor 13 slunečních hodin v různých orientacích na světové strany. Vedle kostelních věží je zde i věž hodinová a hvězdárenská, což připomíná, že se zde na vysoké úrovni pěstovaly nejen obory humanitní, ale i technické, mezi nimiž měla astronomie své výsadní postavení.

Učitelé, vědci, paliči, astronomové...

Jezuitská škola v centru Prahy si velmi rychle získala značné renomé. Vyučování zde bylo bezplatné, založené na studiu teologie, filozofie s logikou, fyzikou i metafyzikou. Na konci 16. století zde bylo zapsáno již sedm set žáků, a to nejen z českých zemí, ale i z ciziny. Do poloviny 17. století ovládli jezuité část středních škol a téměř úplně vysoká učení včetně pražské univerzity. Zde si udrželi svůj vliv až do přechodného zrušení řádu v roce 1773.

Zajímavou součástí výuky byly učené disputace. Byly to vlastně jakési mnohdy veřejně přístupné obhajoby bakalářských nebo mistrovských prací. Značně proslulé bylo jezuitské divadlo. Pro velký zájem diváků se odehrávalo často na hlavním nádvoří. Inscenace byly ptažlivé bohatou a vynalézavou výpravou, nákladnými kostýmy i scénickými triky. Ve hrách vystupovaly desítky klementinských žáků, počty diváků šly do stovek, snad až tisíců. Jezuitská kolej se stala v pravém slova smyslu prestižní školou a to dokonce i pro děti z protestantských rodin.

Foto vlevo: Martin Frouz, foto vpravo: Ivan Král, © Národní knihovna ČR

Řada glóbusů
především dokládá
práci jezuitů

Barokní knihovní sál je nejlépe dochovanou a nejpozoruhodnější prostorou bývalé jezuitské koleje. Sál probíhá přes výšku dvou podlaží, je vybaven intarzovaným mobiliářem s ochozem a mramorovou podlahou. Dodnes slouží jako depozitář vzácných tisků. V popředí je hvězdný glóbus Caspara Pfliegera z roku 1725. Jde o mimořádně pojatý astronomický přístroj s bohatým výtvarným zdobením. Glóbus se původně otáčel díky pohonu hodinovým strojem.

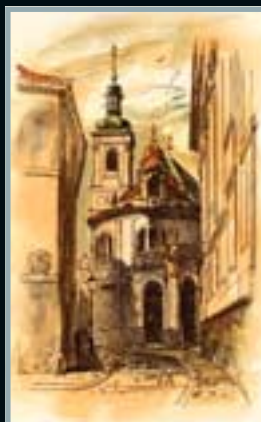
Lepší kolej *bez vlastního chrámu* nežli škola bez vlastní knihovny

„Vklášteře jesuitů starého města neboli Altestadt Jesuiten-Closter jsem byl, kde na prvním místě třeba se podívatí velkoleposti budovy; jest skvělá, paláci královskému rovna, jestli ho nepředčí, chodby má prostorné a dokola, jak v nižším, tak i ve vyšším patře, žádný palác nad ní nevymiká skvělostí a rozsáhlostí.“

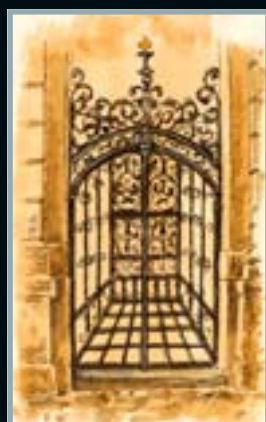
Z cestovního deníku švédského učence Emanuela Swedenborga

Foto: Martin Frouz

Areál Klementina se rozkládá na ploše neuvěřitelných dvou hektarů

Pohled na portikus u Vlašské kaple, v pozadí ční věž kostela sv. Salvátora. Jedno z nejkrásnějších zákoutí barokní Prahy je dnes silně znehodnoceno „turistickým průmyslem“. V portiku jsou osazeny nádherné barokní iluzivní mřížky. Jejich spodní část je ukuta tak, aby vznikl dojem podlahy s dlažbou.

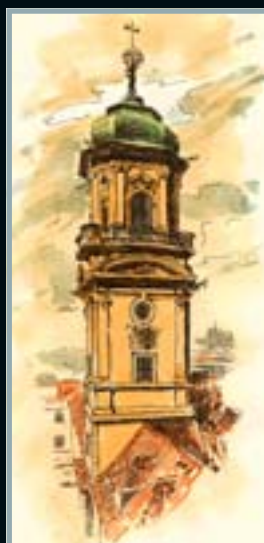
Portrét jezuitského matematika a fyzika Josefa Steplinga (1716–1778). Tento vynikající vědec prosadil výuku analytické geometrie, diferenciálního a integrálního počtu. Obohatil knihovnu o sbírku matematických knih, inicioval měření meteorologických řad, pozoroval zatmění Měsíce a vychoval mnoho vynikajících vědců.

Podoba areálu z roku 1750. Ilustrace vznikla dle dobové kresby F. B. Wenera. Barokní axonometrická studie poměrně přesně odpovídá vzhledu tehdy již dostavěného areálu, určitá nesrovnalost je u východního křídla, zejména u astronomické věže. Mezinárodní charakter školy dokládá připojený originální popis částí Klementina:

[1] Český kostel, [2] Německý kostel, [3] Italský kostel, [4] Latinské oratorium (kaple), [5] Francouzské oratorium, [6] Kolej, [7] Školy, [8] Observatoř, [9] Hlavní portál, [10] Hodinová věž.

V první čtvrtině 18. století doplnila jezuitskou kolej astronomická observatoř. I když nebyla nikdy úplně vybavena na pozorování hvězd, sloužila až do roku 1926 pro měření a určování poledního času. Za tím účelem zde byla zřízena tzv. poledníková místnost, uzpůsobená jako velmi přesné sluneční hodiny. Z ochozu věže se dávalo znamení praporkem a dělostřelci na Hradčanech odpálili polední znamení.

Kresby: Ondřej Šefců, foto: Martin Frouz, Ivan Král, © Národní knihovna ČR

Teplota se v Klementinu měří už více než čtvrt tisíciletí

Je zajímavé, že řádoví bratři se postupně dokázali značně přizpůsobit mentalitě i zvykům lidí, se kterými žili. Bylo to asi i v zájmu jejich rozsáhlé misijní činnosti, kterou podnikali. V 18. století se jezuitští misionáři objevili i v pralesích Amazonky, v Mexiku, v Brazílii i v Asii.

Šíření vzdělání a pravé víry neprobíhalo mnohdy nijak idylicky. Řadu misí na obrácení protestantů provázeli vojáci, pověst řádu silně pošramotilo ničení nekatolické literatury (libri prohibiti). Strach nahánělo zejména pálení zakázaných knih, které probíhalo i na nádvořích Klementina. Touto činností proslul zejména fanatický kněz Antonín Koniáš. Démoničnost jeho působení byla však zřejmě silně nadsazena v obrozenecké literatuře 19. století i v některých tendenčních výkladech ve 20. století. Je ovšem i dnes zajímavé a velmi poučné, jak některé negativní projevy mohou časem zbytnět a překrýt daleko záslušnější činnosti.

Jezuité sice mnoho knih spálili, ale sami řadu knih vydali a velmi dbali na důsledná zakládání a rozvíjení knihoven. To jim ukládaly jak řádové instrukce, tak vlastní chápání významu knih, což vyjadřuje jedna z jezuitských tezí: „Je lepší kolej bez vlastního chrámu, nežli škola bez vlastní knihovny.“ Pro výuku řady předmětů nestačily jen knihy, ale byly potřeba i jiné pomůcky. V souvislosti s výukou matematiky a astronomie bylo roku 1722 založeno Matematické muzeum, jehož prvním správcem se stal geniální mechanik a astronom Jan Klein, konstruktér hodin a přístrojů. V muzeu byly shromážděny hodiny, glóbusy, drobnohledy, optické čočky, sbírky mincí a přírodnin z celého světa, našly se zde i kuriozity jako pohyblivé figuríny, hrací automaty a další předměty.

Oporou školy byli významní profesori, často přední literáti nebo básníci. Patří k nim například Bedřich Briedl, Felix Kadlinský, Václav Strnad a samozřejmě Bohuslav Balbín. Práce těchto autorů přispěla k obhajobě a uchování českého jazyka v pobělohorské době.

Výstaviště, věznice, observatoř, knihovna

Jezuitský řád byl v Čechách zrušen v roce 1773 a obrovský areál Klementina od té doby procházel různými formami využití. Ještě v roce 1775 byl přechodně dokonce využit jako věznice, ale již o dva roky později se začíná v areálu formovat zárodek velké veřejné knihovny a to z podnětu polního maršála hraběte F. J. Kinského. Tehdy došlo ke spojení původních jezuitských fondů, kolejních knihoven a knihovny rodu Kinských. Fond této budoucí Národní knihovny čítal v roce 1777 asi 50 000 svazků. Koncem 18. století již čítárnu knihovny navštěvovalo 300 čtenářů denně. Byl zde tehdy zaveden systém katalogizace, užívaný až do roku 1950.

V Klementinu se však odehrávalo mnoho dalších pozoruhodných věcí. Z podnětu jezuita Josefa Steplinga zde proběhl již roku 1745 pokus s vedením elektriny pomocí 800 metrů dlouhého řetězu. Od roku 1752 byla v Klementinu díky Steplingovi zahájena systematická měření počasí, která jsou zde prováděna dodnes. Roku 1791 proběhla v refektáři velká průmyslová výstava (Waarenkabinet), což byl jeden z prvních veletrhů v Evropě. Koncem 18. století zde byla založena obrazárna (základ Národní galerie) a záhy Akademie výtvarných umění a také Akademické gymnázium. Objekt navštívila řada důležitých osobností, například Alessandro Volta a dokonce opakovaně i Wolfgang Amadeus Mozart, který zde vystoupil s vlastní produkcí.

Roku 1918 převzal objekt i fondy Československý stát. Klementinum bylo ve 20. letech postupně přestavěno pro potřeby moderní knihovny podle projektu L. Machoně. Přibyla nová hala služeb, jinak se zachovala původní půdorysná a hmotová struktura areálu včetně cenných interiérů. Zajímavostí bylo provedení všech krovů ve formě železobetonových konstrukcí, sloužících jako depozitáře knih. Na vnějším plášti se však proměna nijak neuplatnila. A v této podobě slouží Klementinum dodnes. Po selhání plánů na zbudování novostavby pro Národní knihovnu se nyní připravuje postupná rekonstrukce barokního areálu. ■

Věž Klementina dosahuje výšky 52 metrů, na vrcholu se nachází socha Atlanta nesoucí zeměkouli se symbolem Božího oka

Interiér astronomické věže